

Vendepunktet i 1920: Ruslands blodige borgerkrig og Polens mirakuløse sejr

Af **Mette Skak & Uffe Østergård**

'Miraklet ved Wisła', hvor Den Røde Hær overraskende blev slået i Polen, fandt sted for hundrede år siden. Hvorfor gik det sådan – og hvordan lykkedes det Polen at overleve som selvstændig stat? Historieskrivningen om krigen er stadig i fuld gang.

Rusland trak sig ud af Første Verdenskrig efter bolsjevikernes kup i oktober 1917. Men det sejrige Tyskland forhandlede hårdt og sluttede først fred i Brest-Litovsk 3. marts 1918 under den blodige russiske borgerkrig mellem bolsjevikernes Røde Hær og deres anti-kommunistiske modstandere Den Hvide Hær. Freden kostede Rusland Ukraine, Hviderusland, Litauen, Letland og Estland og Kaukasus, mens Finland blev selvstændigt allerede i december 1917. Den tyske sejr gav håb om en genetablering af det Polen, der var blevet delt mellem Rusland, Preussen og Østrig i 1700-tallet. Polsk

selvstændighed var også et amerikansk krav, så det tyske nederlag i efteråret 1918 forøgede muligheden.

11. november overdrog det tyskdominerede regentskabsråd magten til Józef Piłsudski (1867-1935), der havde ledet de polske tropper, som havde kæmpet på Tysklands og Østrig-Ungarns side mod Rusland i øst. Under verdenskrigen havde der været to strategier for at genoprette et Polen: Det katolske, nationaldemokratiske parti omkring Roman Dmowski (1864-1939) satsede indtil Oktoberrevolutionen på, at Rusland i alliance med Frankrig og Storbritannien ville besejre Tyskland og Østrig-Ungarn, og derefter samle alle de polske områder indenfor det russiske imperium i lighed med det Kongrespolen, der havde eksisteret til 1830. Deres nationalkomité med sæde i Paris rekrutterede polakker til at kæmpe på allieret side, som efter deres franske uniformer kald-

Mette Skak (f.1956) er uddannet i russisk og historie ved Aarhus Universitet og ph.d. i statskundskab fra Københavns Universitet. Mette Skak er lektor ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet og ekspert inden for russisk udenrigs- og sikkerhedspolitik.

tes *'les bleus'* (de blå) i modsætning til Piłsudskis tyskudrustede legionærer.

Den anden strategi var formuleret af Józef Piłsudski sammen med det socialistiske parti, populisterne og konservative adelige i det østrigske Galicien. De satsede på, at Tyskland og Østrig-Ungarn ville sejre over Rusland, Frankrig og Storbritannien. Håbet var, at det efter centralmagternes sejr over Rusland ville lykkes at inkorporere de russiske dele af Polen i det østrigske Galicien, der så kunne opnå status som en tredje partner på niveau med ungarene og tyskerne i dobbeltmonarkiet Østrig-Ungarn. Til det formål organiserede Piłsudski de 'polske legioner', der kæmpede mod russerne på tysk side. Polakker havde således kæmpet på begge sider i verdenskrigen, og det kunne let være kommet til borgerkrig. Det blev undgået, fordi Józef Piłsudski handlede hurtigt og allierede sig med den internationalt anerkendte pianist og komponist Ignacy Paderewski (1860-1941), der i USA førte kampagne for et frit Polen med hjælp fra den amerikanske præsident Woodrow Wilson.

Lenin havde andre planer

Bolsjevikkerne under ledelse af Vladimir Lenin havde imidlertid ganske andre planer – men først måtte magten

på hjemmebanen sikres. Det tog flere år. De Hvide blev, efter at borgerkrigen kulminerede i 1920, endelig nedkæmpet i Rusland, hvorefter de måtte ty til dramatiske evakueringer.

I vore dages russiske historieskrivning lægger man ikke skjul på sin sympati med De Hvide, hvad der ikke er et dårligt udgangspunkt som korrektiv til den blinde sovjetiske glorificering af De Røde. Den anerkendte russiske historiker Andrej B. Zubov skriver som hovedredaktør af værket *Istorija Rossii. XX vek. 1894-1939*,

”Hverken den daværende hovedstad Petrograd eller Moskva gik fri af Borgerkrigen.

at borgerkrigen begyndte i januar 1918 som rent nødvendige krav til bønderne om

at tvangsaflevere korn. Det kom til en bondeopstand i Jenisej-guvernemetet i Sibirien, som fik støtte fra lokale kosakhøvdinge og varede hen i april.

Fra da af begyndte en landsdækkende militær mobilisering mod De Røde blandt tsarismens officerer og embedsmænd samt blandt kosakkerne. Ifølge Zubov var De Hvide generaler ikke reaktionære tsarister, da de havde affundet sig med tsarens fald. Deres krigsmål var alene at fjerne bolsjevikkerne fra magten. Lidt romantiserende fortolker han betegnelsen 'hvide' som udtryk for politisk mangfoldighed ”idet farven hvid dannes af alle regnbuens farver”. Men han omtaler også

de såkaldte 'grønne', det vil sige anarkistiske bondestyrker under ledelse af ukraineren Nestor Makhno. Han var den eneste krigsherre, der ikke tolererede pogromer mod jøder. Ellers var han en ren bandit – eller med den britiske historiker Orlando Figes' ord "den Russiske Revolutions Pancho Villa".

Den vigtigste kamp var afvisningen af de russiske bolsjevikkers forsøg på at bringe deres revolution til Centraleuropa med den Røde Hær.

Blandt nøgleskikkelserne på hvid side var en af Vladimir Putins helte, general Denikin, samt admiral Koltjak. Efter tur stod de i spidsen for den ikke-bolsjevikiske regering, der blev dannet i den sibiriske by Omsk, mens krigslykken tilsmilede De Hvide. De gik frem i 1918 og 1919, men snart satte De Røde et modangreb ind. De var overlegne i antal, men deres soldater var jævne folk, der skulle lære krigskunsten fra bunden af. Først senere fik krigsministeren Trotskij indført værnepligt og militær disciplin. Andre ledende røde officerer var det iskolde militærgeni Frunze samt det senere offer for Stalins terror marskal Tukhatjevskij. Stalin var sammen med 1930'ernes sovjetiske forsvarsminister Vorosjilov nøgleaktør i slaget om Tsaritsyn (senere Stalingrad, nu Volgograd).

Omfattende konflikter

Borgerkrigen fulgte jernbanelinjerne, for eksempel Den Transsibiriske Jernbane, ellers var fronterne flydende, så alle greb til overraskelsesangreb, dobbeltspil og gidseltagninger. Førnævn-

te Tsaritsyn var i halvandet år stridens æble for krigens parter, og Zubov betoner den gru, der mødte De Hvide, da de indtog byen: massegrave med 12.000 lig gravet ned lige uden for byens fængsel. Men De Hvide havde ansvaret for langt hovedparten af borgerkrigstidens i alt 887 pogromer i Ukraine og det sydlige Rusland; "kun" 106 af dem kan tilskrives De Røde. Alligevel mener han, at flertallet af jøder foretrak De Hvide. Borgerkrigen påførte lokale beboere afsindige loyalitetskonflikter, nok værst i Ukraine, hvor magten skiftede hænder over ti gange, i Kijev 14 gange.

Om Baltikum skrev den højttstående bolsjevik Zinovjev sidst i 1918, at regionen var en stopklods, der spærrede vejen til Novemberrevolutionens Tyskland. Den måtte fjernes, "så bolsjevikkerne kan gennemføre revolutionen i Skandinavien" og "Baltikum blive et hav af social revolution". Det kom til kupforsøg samt forsøg på at sønderdele Baltikum ved at annektere det østlige Letland. Men de tre randstater endte, ligesom Finland, med at have ikke-bolsjevikiske politiske systemer op gennem mellemkrigstiden.

I Centralasien forlangte bolsjevikkerne al bomuld afleveret til staten, men det ville de lokale ikke finde sig i, så det endte i Basmatji-oprøret. Den tyrkiske krigsherre Enver Pasja skiftede imidlertid loyalitet mange gange. Det buddhistiske nomadefolk kalmykerne kastede sig ud i en desperat flugt fra De Røde med hele deres dyrehold, hvorunder tusinder kalmykker omkom, som indigneret beskrevet af forfatteren Ivan Bunin.

Hverken den daværende hovedstad Petrograd eller Moskva gik fri af borgerkrigen. Kort efter Oktoberrevolutionen begyndte den hvide general Judenitj at rekruttere anti-bolsjevnikiske officerer i Petrograd. Judenitj vendte tilbage og foretog et overraskelsesangreb mod Petrograd knap et år efter Oktoberrevolutionen, hvad der, ifølge et samtidigt vidne, gav et gevaldigt løft af moralen blandt byens forskræmte og forhutlede indbyggere. De holdt hovedsagelig med De Hvide og havde forlods samlet mursten og petroleum som skyts mod De Røde. I denne skæbnestund for deres greb om magten var bolsjevikkernes modtræk en total mobilisering af alle kommunister og ungkommunister under slagordene ”Alle til forsvar af Petrograd!” og ”Alle til Moskvas værn!”.

Miraklet

Efter at have sejret over De Hvide i borgerkrigen i det tilbagestående Rusland, ønskede Lenin, i overensstemmelse med sin doktrinære marxisme, at føre verdensrevolutionen videre til det udviklede Tyskland. Og her stod Piłsudskis Polen i vejen. Med Lenins egne ord: ”Ved at besejre den polske hær, ødelægger vi Versailles-freden, som hele det internationale system hviler på.” Den republik, som Piłsudski tog kontrol over i 1918, havde hverken anerkendte grænser, regering eller forfatning. Den ’Anden Polske Republik’ blev født i krig på tværs af fredsaftalerne i Versailles. Den vigtigste kamp var afvisningen af de russiske bolsjevikkers forsøg på at bringe deres revolution til Centraleuropa med Den

Røde Hær. Piłsudski havde udfordret russerne ved i 1919 at erobre det meste af Litauen og marchere mod Kijev for at genoprette det multinationale historiske Polen, der i 1612 havde besat Moskva. Polakkerne havde i 1920 erobret området omkring byen Lviv/Lwów/Lemberg fra ukrainerne efter at være rykket langt ind i Rusland. Man led nederlag til bolsjevikerne og blev drevet tilbage til Warszawa ved floden Wisła, der på tysk og dansk kendes som Weichsel.

Den Røde Hær kunne samle sig i 1920 mod Polen og stod i løbet af seks uger ved Warszawas forstæder. Alle regnede med, at den krigsvante Røde Hær ville sejre, men mod alle odds – og med fransk hjælp – vandt Piłsudski det slag, der i Polen erindres som ’miraklet ved Wisła’ i august 1920. Det var Piłsudskis tropper, der sejrede, men fredsslutningen fulgte reelt den katolske nationalist Roman Dmowskis centralistiske principper for en nationalstat, i stedet for Piłsudskis vision om en polskdomineret føderation i det østlige Centraleuropa fra Sortehavet til Østersøen, som i storhedstiden i 1500-1600-tallet.

Polen og Sovjetunionen delte nu Hviderusland og Ukraine imellem sig i overensstemmelse med et britisk forslag, Curzon-linjen. Det varede indtil Anden Verdenskrig, hvor det lykkedes Stalin at genindlemme det østlige Polen og gennemføre en stor befolkningsudveksling mellem polakker, hviderussere og ukrainere. De fordrevne polakker blev bosat i de tyske områder omkring Gdansk og til Oder-Neisse-grænsen, således at Polen for første

gang blev en etnisk homogen nationalstat. Men grunden blev lagt ved Warszawa august 1920 i et slag, der samtidig reddede Europa fra Lenins verdensrevolution.

Myten om den allierede intervention

Den sovjetiske historieskrivning gik lige fra begyndelsen ud på at opbygge en myte om, at Sovjetstaten handlede i selvforsvar. Det hed sig, at vestmagterne udnyttede borgerkrigens inferno til at foretage omfattende væbnede angreb for at kvæle Sovjetmagten, idet USA i denne sag lod sig anføre af den frådende britiske imperialist Winston Churchill. Myten blev ukritisk overtaget af den internationale venstrefløj for at bortforklare Den Røde Terror, der på et tidligt tidspunkt kendetegnede Sovjetmagten.

Men i virkeligheden talte Churchill for døde øren på Versailles-fredskonferencen i februar 1919, da han søgte at overtale sine allierede i Første Verdenskrig til endnu en militær kraftanstrengelse i Rusland. Den amerikanske præsident Wilson var ganske afvisende og ligefrem sarkastisk i sine kommentarer til De Hvides krigsindsats. Lige så afvisende var den liberale britiske premierminister Lloyd George. Under De Hvides kortvarige fremgang i Kaukasus gjorde han i en tale i Underhuset i november 1919 gældende, at Koltjak og Denikin ikke kun gik efter bolsjevikkerne. Som argument mod at hjælpe dem, omtalte han deres krigsmål som ”den russiske gletsjer, der skrider ned over Persien, Afghanistan og Indien” og truede Det Britiske Imperium. Heller ikke den finske general Man-

nerheim havde held til at mobilisere Vesten, ligesom Judenitj forgæves bad Finland om lov til at samle en russisk hær af frivillige på finsk jord.

Ganske vist var der visse landsætninger af vestlige tropper, eksempelvis et kontingent på 15.000 britiske styrker i arktis-byen Arkhangelsk; et kontingent amerikanske tropper, der gik i land i det fjernøstlige Vladivostok, ligesom der en overgang var franske tropper i sortehavsbyen Odessa. Så er der episoden med Den Tjekkosllovakiske Legion, det vil sige et kontingent af tjekkoslovakiske soldater, der var strandet som retsløse soldater inde i Rusland, da Lenin trak Rusland ud af Første Verdenskrig. Af den grund kæmpede de på hvid side og bemægtigede sig en overgang Den Transsibiriske Jernbane. Zubov gør det klart, at vestmagterne gik mest op i snarest at få deres soldater hjem igen; tilsvarende understreges det i en ny russisk fotobog om borgerkrigen, at de vestlige interventionsstyrker aldrig tog kampen op mod De Røde. Den eneste indædt anti-bolsjevikiske magt var Japan, der nåede op på at have 70.000 tropper inde i Rusland. Japanerne var de sidste til at forlade Fjernøsten, det skete i efteråret 1922, oplyser Zubov. Ganske sigende for truslen fra Japan følte Lenin det i 1920 nødvendigt at oprette en sovjetisk lydstat kaldet Den Fjernøstlige Republik som stødpude mod Japan. Den blev nedlagt kort efter japanernes tilbagetog.

Borgerkrigens afslutning

De Hvide blev slået tilbage i årene 1919-1920, så i 1919 måtte den danske

prinsesse Dagmar, der i Rusland havde status af enkekejserinde Marija Fjodorovna, evakueres via Krim med hjælp fra det britiske kongehus. Netop Krim blev under baronen general Wrangels overkommando De Hvides eneste bastion vestpå i 1920. Mange af deres soldater samt desperate civile forlod ad den vej Rusland for evigt. I nogenlunde god ro og orden fik Wrangel ifølge Zubov bragt 146.000 mennesker i sikkerhed på skibe, der nød beskyttelse af vestlige orlogsfartøjer. Det lykkedes andre 20.000 personer at undslippe til Kina via Fjernøsten.

Den Røde Hær kunne samle sig i 1920 mod Polen og stod i løbet af seks uger ved Warszawas forstæder. Alle regnede med, at den krigsvante Røde Hær ville sejre.

Men i sortehavsbyen Novorossijsk gik det galt og mange omkom; en katastrofe, som Denikin fik skylden for. Koltjak endte med at blive udleveret til bolsjevikkerne i Irkutsk, hvorefter de henrettede ham. Zubov beretter om den hvide general Kappel, hvis ben nærmest voksede sammen med støvlerne efter at have været i nærkontakt med en tilfrosset sibirisk flod. Der gik koldbrand i benene, og de måtte i huj og hast amputeres uden bedøvelse. Ikke desto mindre forlangte generalen straks efter operationen og i benløs tilstand at blive hjulpet op på hesten igen for at indgyde mod hos de menige soldater. De jublede, men hans heroisme kunne ikke afværge Den Hvide Hærs nederlag.

Zubov opregner flere årsager til, at De Hvide tabte i Den Russiske Bor-

gerkrig, men gør manglen på politisk enighed til hovedårsagen. De Hvides bagland var i høj grad Sibirien og Fjernøsten, hvor de lokale bønder og kosakker kun udviste lokalpatriotisme. Geopolitisk var De Hvide hæmmet af at skulle operere fra den enorme og tyndtbefolkede landmasse mellem Volga og Stillehavet, hvor kun 20 procent af Ruslands befolkning levede. De Hvide blev herved tvunget ud i en lang, udmarvende steppekrig. De Røde levede højt på befolkningskoncentrationen vestpå og den direkte adgang til såvel Første Verdenskrigs våben- og ammunitionslagre dér som Ruslands industricentre. De Hvide havde tillige problemer med faneflugt, når der skulle udkæmpes slag – deres styrker skulle ikke nyde noget af nærkontakt med Lenins hemmelige politi, den notorisk brutale Tjeka.

Borgerkrigen var en katastrofe, der forråede det russiske samfunds sjæl, forstår man på Zubov. Han belægger konklusionen med de tabstal, som den anerkendte vestlige freds- og konfliktforsker Rudolph J. Rummel har regnet sig frem til. Sammenlagt omkom i årene 1918-1922 hele 11,8 millioner mennesker, hvoraf næsten halvdelen døde af den hungerkatastrofe, der ledsagede krigen. Epidemier kom på tredjepladsen som dødsårsag, på fjerdepladsen kom de 2,31 millioner ofre for rød terror og revolutionær vold. Tallene for dræbte i kamp var langt lavere: De Røde mistede 260.000 mand, De Hvide 170.000.